

MASARYKOVA UNIVERZITA

Repetitorium sociální geografie

Geografie sídel

Obsah přednášky

- *Lokace disciplíny - vývoj, základní myšlenky*
- *Vymezení základních pojmů*
- *Klasifikace sídel*
- *Geografie sídel*
- *Geografie města*
- *Geografie venkova*

Vývoj geografie sídel – hlavní směry

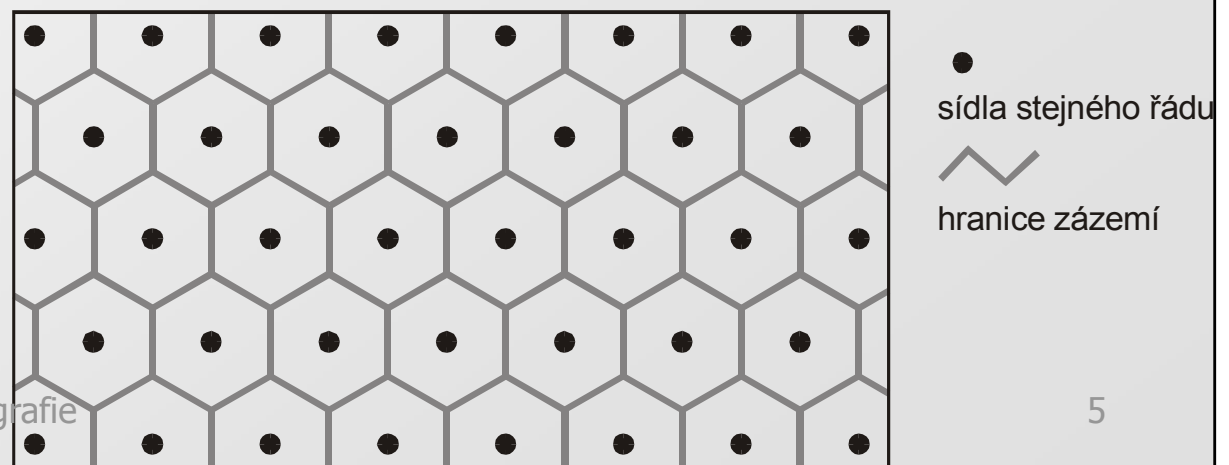
- ❏ 3 hlavní směry (proudy):
- ❏ A) geografie osídlení (settlement geography) – sídelní systémy, sídla - brány jako vnitřně stejnorodá, vztahy mezi sídly
- ❏ B) geografie města (urban geography) – vnitřní struktura měst, morfologické, genetické a sociodemografické znaky, vývoj, problémy měst
- ❏ C) geografie venkova (rural geography) – venkovské osídlení a jeho problémy
- ❏ Relativně autonomní disciplíny GS

Vývoj disciplíny – historie

- ❏ Počátky: starověk – Řecko, Řím (Ceasar – „Zápisy z války galské“)
- ❏ Vyčlenila se koncem 19. stol. (co brát za počátky: monografie a popisy měst, cestopisy a náčrty sídel...)
- ❏ Původně součást ANTROPHO GEOGRAPHIE (F. Ratzel)

Německá škola

- ❏ W. Christaller (1933): „Teorie centrálních míst“ – výzkum centrality a hierarchie sídel podle různých funkcí
- ❏ pojmy: centrální místo, spádové území, centralita (hierarchie, hexagonalita)
- ❏ vyšší spád. místo překrývá území nižšího spád. místa

Vývoj v ČR

- ❏ do 2. sv. války - venkovské osídlení a jeho problémy, po ní spíše města a sídelní systémy
- ❏ od 60. let doposud: sociálně-geografický směr: poloha sídel, sféry působnosti města, systém osídlení, vnitřní sociální struktura měst
- ❏ jména: Korčák, Hampl, Kühnl, Musil, Illner, Sýkora – „Albertovská škola“)

Základní pojmy

Sídlo

- ☒ Sídlo = seskupení sídelních jednotek (domů) včetně hospodářských objektů a dopravních zařízení na určitém vymezeném území

- ☒ Základní diferenciacce:
 - A. Venkovská sídla (sídla venkovského typu)
 - Rozptýlená (samoty) – Amerika, Austrálie, horské oblasti, subpolární oblasti
 - Skupinová – Evropa, Afrika, Asie, V pobřeží USA

 - B. Městská sídla (sídla městského typu)

Základní pojmy

Osídlení

- Osídlení se skládá ze dvou základních složek:
 - materiálních (stabilní složka, např. vzhled sídel)
 - sociálních (dynamická složka, např. obyvatelstvo, včetně jeho veškerých aktivit)

Sídelní systém ČR

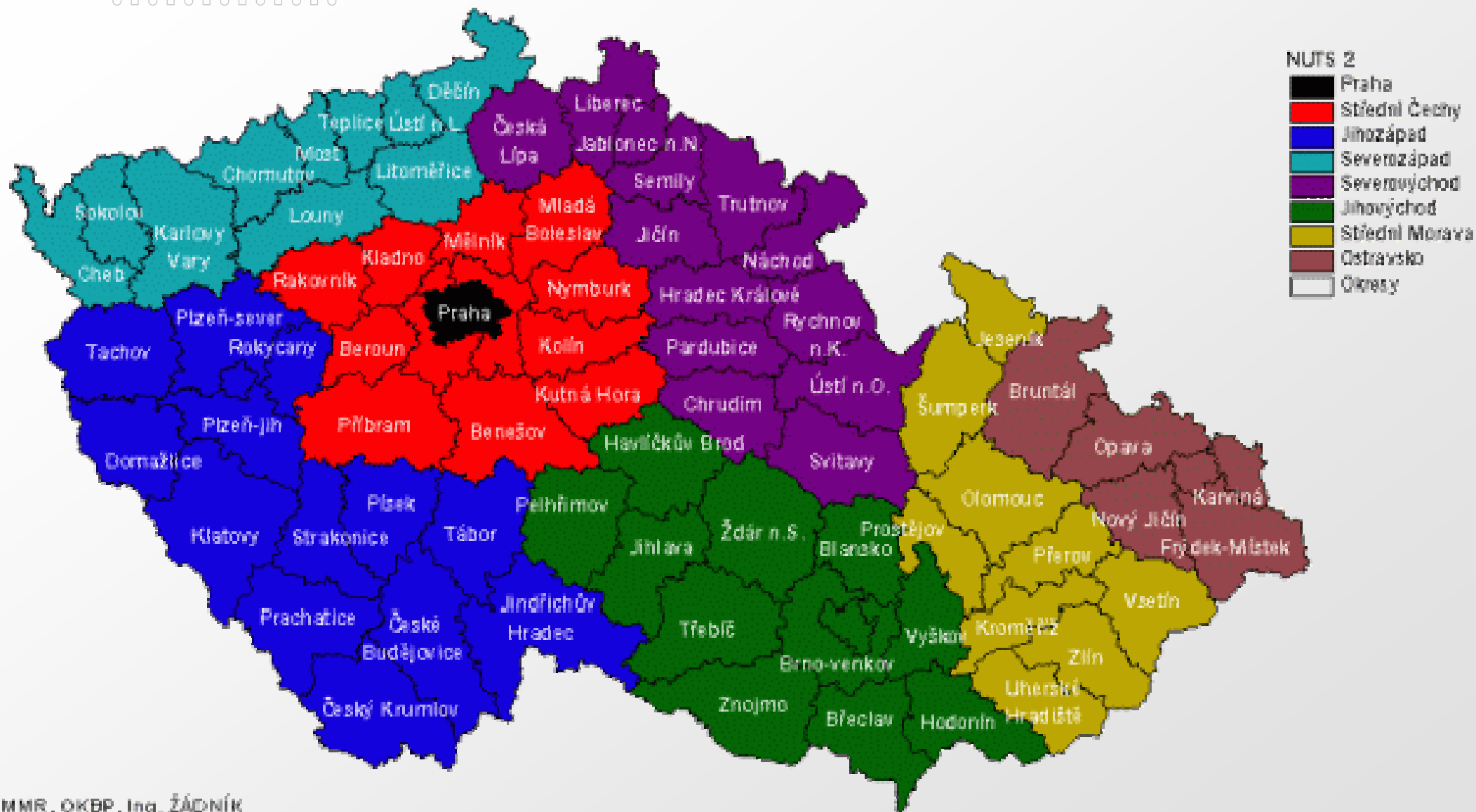
- ▣ Hlavní město (1)
- ▣ Krajská města (14 = počet krajů, včetně Prahy)
- ▣ Statutární města (22, včetně Prahy)
- ▣ Okresní města (91 = počet okresů)
- ▣ Obce s rozšířenou působností (205)
- ▣ Obce s pověřeným obecním úřadem (393)
- ▣ Obce a vojenské újezdy (6 248)
- ▣ Základní sídelní jednotky (21 704)

Klasifikace NUTS

- ❏ NUTS (La Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques)
- ❏ Dnem 1. ledna 2000 vstoupila v České republice v platnost Klasifikace územních statistických jednotek CZ-NUTS, která nahradila do té doby platný číselník krajů a okresů (ČKO) a zavedla systém klasifikace územních statistických jednotek používaný v zemích Evropské unie.
- ❏ Klasifikace CZ-NUTS popisuje území České republiky, je součástí evropské klasifikace NUTS.

NUTS v ČR

- NUTS 5 – obce
- NUTS 4 - okresy
- NUTS 3 - kraje (VÚSC)
- NUTS 2 - sdružené kraje (VÚSC)
- NUTS 1 - je tvořena územím celé ČR.

MMR, OKBP, Ing. ŽÁDNÍK

Vyšší územní samosprávné celky - kraje (NUTS 3)

Správní obvody obcí s rozšířenou působností

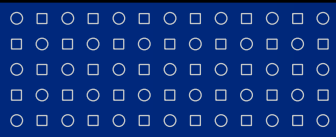

Vývoj počtu obcí na území ČR

Rok	Počet obcí
1930	11 768
1950	11 459
1961	8 726
1970	7 515
1980	4 778
1990	4 158
1991	5 768
2000	6 244

Faktory vzniku sídel

- ❏ Přírodní podmínky - reliéf, klima, vegetace, geologické podloží atd.
- ❏ Socioekonomické podmínky – doprava, služby, výroba apod.
- ❏ Činitelé obecného charakteru – administrativní a politické uspořádání

Vodňany

Typy sídel

- ❏ 1. **přechodná** /dočasná/- Mongolové; primitivní- jurta- kočovníci ve stepích; indiáni- kmeny v Amazonii, polopouště; moderní - houseboaty, karavany, meteorolog. stanice, polární stanice
- ❏ 2. **trvalá**- vesnické osídlení => samota => osada => vesnice
 - *rozptýlené* /samoty/- USA, Skand, Austrálie, J Afrika /farmy se zeměd'. využitím/ + Bretaň
 - *skupinové* - původ obyv- Asie, Evropa, SV USA; menší rozloha zeměd'. půdy na 1 usedlost
 - *vesnické osídlení* – rozptýlené - farmy, ranče s obrovskými polnostmi; čas od času centrum s obchodem, poštou školou, benzínkou /do školy děti autobusem/
 - *rozptýlené* - osídlení na Šumavě – bývalé Sudety

Geografie města

G sídel x G města

- Geografie sídel (geography of settlement) se spíše zaměřuje na prostorové uspořádání a prostorové vztahy jednotlivých sídelních útvarů – systém osídlení.
- Geografie města se zabývá konkrétním sídlem, jeho vnitřní strukturou a vnějšími vazbami – město jako systém.
- V poslední době sílí trend zařazovat geografii sídel a geografii města do jedné disciplíny, tzv. **urbánní geografie (urbangeography)**.

Vývoj měst *předindustriální období*

- ❏ Neolitická revoluce (10 - 8 st. p. n. l.; oblast Předního Východu; přechod od společnosti lovců a sběračů k společnosti usedlé)
- ❏ V sídlech se koncentrovaly nezemědělské funkce – obchod, správa, vzdělání, řemesla. . .
- ❏ První města (vznikla z opevněných osad) – Jericho, Jarmo, Khriotikia na Kypru nebo Çatal Hüyük v Anatolii
- ❏ Později - Řím 1 mil., Paříž 200 tis., severoitalská a španělská města do 100 tis., Praha 40 až 60 tis.

Vývoj měst *industriální období*

- ▣ Prudký nárůst měst
- ▣ Aspekty:
 - Politické (zrušení nevolnictví)
 - Ekonomické (velkovýroba)
 - Technologické (rozvoj dopravy a výrobních technologií)
 - Demografické (demografická revoluce)

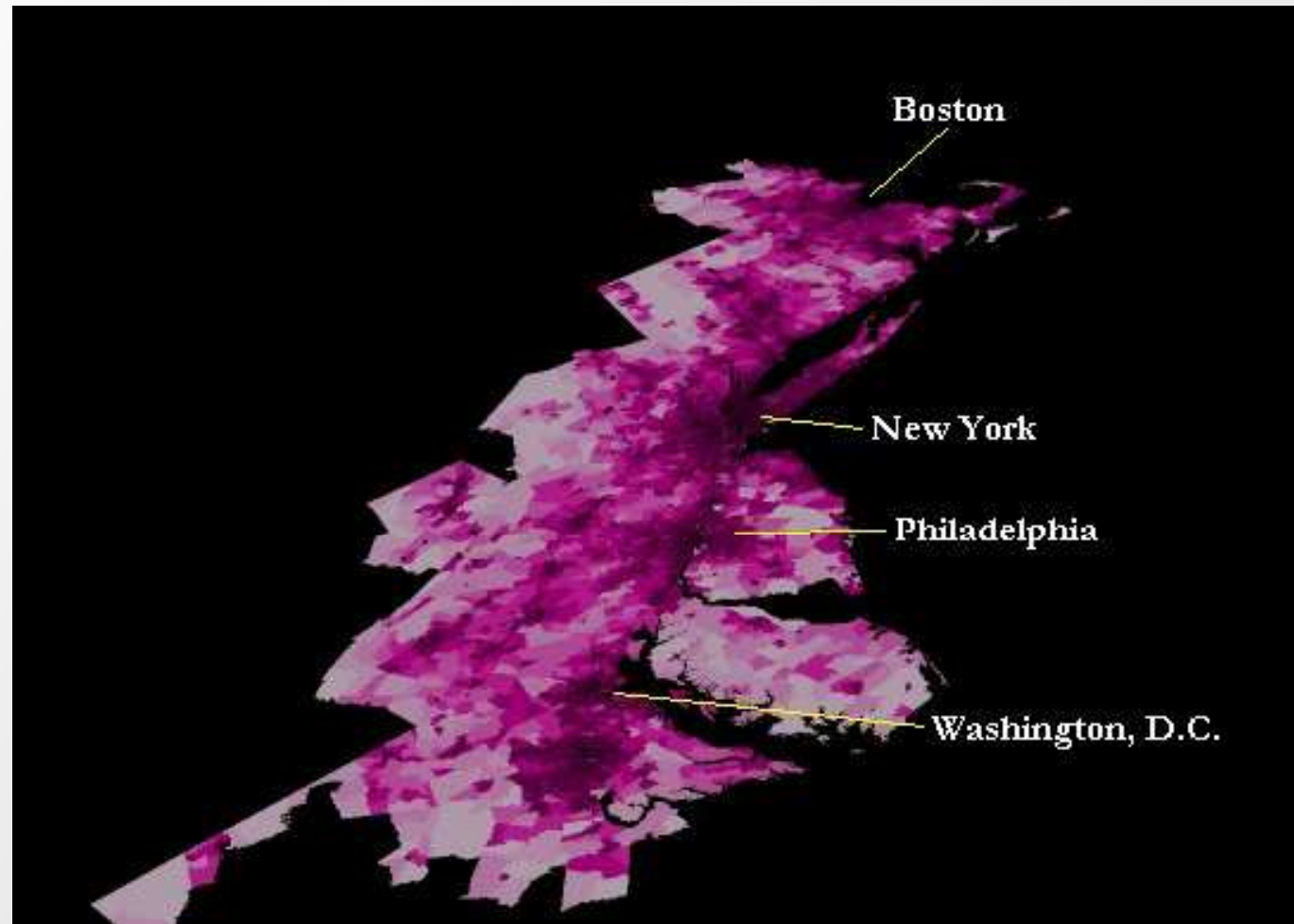
Geografie města - pojmy

- *Urbanizace* - proces, při kterém dochází k růstu počtu a velikosti městských sídel v souvislosti s rozvojem jejich výrobních a obslužných funkcí, vyvolaný nástupem industrializace. Zjednodušeně je urbanizace chápána jako zvyšování podílu obyvatelstva žijícího ve městech (tzv. stupeň urbanizace).
- *Aglomerace* - seskupení sídel s jedním či více velkoměstskými jádry. Vzniká postupným územním srůstem měst v procesu suburbanizace. Jednotlivá sídla v urbanizovaném prostoru jsou propojena intenzivními hospodářskými a obslužnými vztahy.

Geografie města - pojmy

- ❏ *Konurbace* - územní seskupení aglomerací a měst s vysokou hustotou zalidnění. Podobně jako u aglomerací je urbanizovaný prostor konurbace propojen intenzivními vazbami, na rozdíl od aglomerace však nemá jednoznačné centrum. Konurbace představují socioekonomicky nejdůležitější jádrové oblasti států či kontinentů (např. Porúří v SRN).
- ❏ *Megalopolis* - vysoce urbanizované rozsáhlé území tvořené řadou aglomerací. Jsou zde soustředěny aktivity celosvětového významu. Např. území na SV ASA mezi Bostonem a Washingtonem s 60 mil. obyvatel.

Nejznámější megalopolis Boswash

Vymezení pojmu město ve světě

- ❏ statisticko-velikostní kritérium
- ❏ administrativně-správní kritérium (Pec pod Sněžkou – 800 ob.)
- ❏ podle mezinárodní definice OSN jsou to sídla s více než 10 000 obyvatel

DEFINITION OF "URBAN"

ASIA

Tajikistan: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.

Thailand: Municipal areas.

Turkey: Population of the localities within the municipality limits of administrative centres of provinces and districts.

Turkmenistan: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.

Uzbekistan: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.

Viet Nam: Cities, towns and districts with 2 000 or more inhabitants.

Yemen: Not available.

EUROPE

Albania: Towns and other industrial centres of more than 400 inhabitants.

Austria: Communes of more than 5 000 inhabitants.

Belarus: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.

Bulgaria: Towns, that is, localities legally established as urban.

Croatia: Not available.

Czech Republic: Localities with 2 000 or more inhabitants.

Estonia: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.

Finland: Urban communes. 1970: Localities.

France: Communes containing an agglomeration of more than 2 000 inhabitants living in contiguous houses or with not more than 200 metres between houses, also communes of which the major portion of the population is part of a multicommond agglomeration of this nature.

Greece: Population of municipalities and communes in which the largest population centre has 10 000 or more inhabitants. Including also the population of the 18 urban agglomerations, as these were defined at the census of 1991, namely: Greater Athens, Thessaloniki, Patra, Iraklio, Volos, Chania, Irannina, Chalkida, Agrinio, Kalamata, Katerini, Kerkyra, Salamina, Chios, Egio, Rethymno, Ermoupolis, and Sparti.

Hungary: Budapest and all legally designated towns.

Iceland: Localities of 200 or more inhabitants.

Ireland: Cities and towns including suburbs of 1 500 or more inhabitants.

ČR

minimum

DEFINITION OF "URBAN"

EUROPE

Latvia: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.

Lithuania: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.

Netherlands: Urban: Municipalities with a population of 2 000 and more inhabitants.

Semi-urban: Municipalities with a population of less than 2 000 but with not more than 20 per cent of their economically active male population engaged in agriculture, and specific residential municipalities of commuters.

Norway: Localities of 200 or more inhabitants.

Poland: Towns and settlements of urban type, e.g. workers' settlements, fishermen's settlements, health resorts.

Portugal: Agglomeration of 10 000 or more inhabitants.

Republic of Moldova: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.

Romania: Cities, municipalities and other towns.

Russian Federation: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.

San Marino: Not available.

Slovakia: 138 cities with 5 000 inhabitants or more.

Slovenia: Not available.

Spain: Localities of 200 or more inhabitants.

Sweden: Not available.

Switzerland: Communes of 10 000 or more inhabitants, including suburbs.

The former Yugoslav Rep. of Macedonia: Not available.

Ukraine: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.

Yugoslavia: Not available.

OCEANIA

American Samoa: Places of 2 500 or more inhabitants and urbanized areas.

Guam: Places of 2 500 or more inhabitants and urbanized areas.

New Caledonia: Nouméa and communes of Païta, Dumbéa and Mont-Dore.

New Zealand: All cities, plus boroughs, town districts, townships and country towns with a population of 1 000 or more.

Vanuatu: Luganville centre and Vila urban.

DEFINITION OF "URBAN"

AFRICA

Benin: Not available.
 Botswana: Agglomeration of 5 000 or more inhabitants where 75 per cent of the economic activity is of the non-agricultural type.
 Burkina Faso: Not available.
 Burundi: Commune of Bujumbura.
 Cape Verde: Not available.
 Comoros: Administrative centres of prefectures and localities of 5 000 or more inhabitants.
 Côte d'Ivoire: Not available.
 Egypt: Governorates of Cairo, Alexandria, Port Said, Ismailia, Suez, frontier governorates and capitals of other governorates as well as district capitals (Markaz).

Equatorial Guinea: District centres and localities with 300 dwellings and or 1 500 inhabitants or more.
 Ethiopia: Localities of 2 000 or more inhabitants.
 Gabon: Not available.
 Liberia: Localities of 2 000 or more inhabitants.
 Malawi: All townships and town planning areas and all district centres.
 Mauritius: Towns with proclaimed legal limits.

Morocco: Not available.
 Namibia: Not available.
 Niger: Not available.
 Nigeria: Not available.
 Rwanda: Not available.
 Senegal: Agglomerations of 10 000 or more inhabitants.
 South Africa: Places with some form of local authority.
 Sudan: Localities of administrative and/or commercial importance or with population of 5 000 or more inhabitants.
 Swaziland: Localities proclaimed as urban.
 Tunisia: Population living in communes.
 Uganda: Not available.
 United Republic of Tanzania: 16 gazetted townships.
 Zambia: Localities of 5 000 or more inhabitants, the majority of whom all depend on non-agricultural activities.

AMERICA, NORTH

Bahamas: Not available.
 Belize: Not available.
 Canada: Places of 1 000 or more inhabitants, having a population density of 400 or more per square kilometre.
 Costa Rica: Administrative centres of cantons.
 Cuba: Population living in a nucleus of 2 000 or more inhabitants.
 Dominican Republic: Administrative centres of municipios and municipal districts, some of which include suburban zones of rural character.
 El Salvador: Administrative centres of municipios.
 Greenland: Localities of 200 or more inhabitants.
 Guatemala: Municipio of Guatemala Department and officially recognized centres of other departments and municipalities.
 Haiti: Administrative centres of communes.
 Honduras: Localities of 2 000 or more inhabitants, having essentially urban characteristics.
 Jamaica: Not available.
 Mexico: Localities of 2 500 or more inhabitants.
 Nicaragua: Administrative centres of municipios and localities of 1 000 or more inhabitants with streets and electric light.
 Panama: Localities of 1 500 or more inhabitants having essentially urban characteristics. Beginning 1970, localities of 1 500 or more inhabitants with such urban characteristics as streets, water supply systems, sewerage systems and electric light.
 Puerto Rico: Places of 2 500 or more inhabitants and densely settled urban fringes of urbanized areas.
 United States: Places of 2 500 or more inhabitants and urbanized areas.

DEFINITION OF "URBAN"

AMERICA, SOUTH

Argentina: Populated centres with 2 000 or more inhabitants.
 Bolivia: Localities of 2 000 or more inhabitants.
 Brazil: Urban and suburban zones of administrative centres of municipios and districts.
 Chile: Populated centres which have definite urban characteristics such as certain public and municipal services.
 Colombia: Not available.
 Ecuador: Capitals of provinces and cantons.
 Falkland Islands (Malvinas): Town of Stanley.
 Paraguay: Cities, towns and administrative centres of departments and districts.
 Peru: Populated centres with 100 or more dwellings.
 Suriname: Paramaribo town.
 Uruguay: Cities.
 Venezuela: Centres with a population of 1 000 or more inhabitants.

ASIA

Armenia: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.
 Azerbaijan: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.
 Bahrain: Communes or villages of 2 500 or more inhabitants.
 Brunei Darussalam: Not available.
 Cambodia: Towns.
 China: Not available.
 Cyprus: Municipal areas, suburban areas and some villages.
 Georgia: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.
 India: Towns (places with municipal corporation, municipal area committee, town committee, notified area committee or cantonment board); also, all places having 5 000 or more inhabitants, a density of not less than 1 000 persons per square mile or 390 per square kilometre, pronounced urban characteristics and at least three fourths of the adult male population employed in pursuits other than agriculture.

Indonesia: Places with urban characteristics.
 Iran (Islamic Republic of): All Shahrestan centres, regardless of size, and all places having municipal centres.
 Israel: All settlements of more than 2 000 inhabitants, except those where at least one third of households, participating in the civilian labour force, earn their living from agriculture.
 Japan: City (shi) having 50 000 or more inhabitants with 60 per cent or more of the houses located in the main built-up areas and 60 per cent or more of the population (including their dependants) engaged in manufacturing, trade or other urban type of business. Alternatively, a shi having urban facilities and conditions as defined by the prefectural order is considered as urban.

Kazakhstan: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.
 Korea, Dem. People's Rep. of: Not available.
 Korea, Republic of: Population living in cities irrespective of size of population.

Kyrgyzstan: Cities and urban-type localities, officially designated as such, usually according to the criteria of number of inhabitants and predominance of agricultural, or number of non-agricultural workers and their families.
 Malaysia: Gazetted areas with population of 10 000 more.
 Maldives: Malé, the capital.
 Mongolia: Capital and district centres.
 Nepal: Not available.
 Pakistan: Places with municipal corporation, town committee or cantonment.

Philippines: Not available.
 Syrian Arab Republic: Cities, Mohafaza centres and Mantika centres, and communities with 20 000 or more inhabitants.

50.000
 Japonsko

Města v ČR

- ❑ V roce 2000 byl vydán zákon 128/2000 Sb. jenž v § 3 uvádí, že „obec, která má alespoň 3000 obyvatel, je městem, pokud tak stanoví předseda Poslanecké sněmovny po vyjádření vlády“.
- ❑ Zákon tak jednoznačně určuje hranici 3 000 obyvatel jako podmínku a tím se stal prvním zákonem, který demografickou podmínku – 3 000 obyvatel – stanoví přímo v textu zákona.

Geografická poloha měst

- kartografická (zem. souřadnice)
- fyzickogeografická (kotlinový princip, řeky, rozvodí, sedlo, strategické polohy)
- socioekonomická (obranná, dopravní, na nerost. surovinách, umělá...)
- mikro-, mezo- a makropoloha – hlavně vzhledem k existující sídelní síti

Funkce měst

- městotvorné (pro obyvatele mimo město)
- městoobslužné (pro vlastní obyvatele města)
- důležitých je jejich poměr
- jiný způsob vyjádření (Hampl) – podíl města na funkcích celého sídelního systému:
 - obytná (počet trvale bydl. ob),
 - pracovní (celkový počet prac. příležitostí),
 - obslužná (počet prac. příležitostí v terciéru)
- převis pracovní a obslužné funkce jako výraz významu města v sídelním systému

Funkční typy měst

- města s vlastní a bez vlastní ekonomické základny (obytné satelity)
- obvykle základní a ostatní funkce
- obranná
- zemědělská a rybářská
- průmyslová
- dopravní
- obchodní
- kulturní (religiozní střediska, univerzitní (vědecká), města-muzea)
- léčebná a rekreační funkce
- administrativně-politická funkce

Vztah města a oblasti

- ❑ každé místo má svoji sféru vlivu
- ❑ velký růst role měst pro zázemí v období prům. revoluce (role mobility obyvatelstva)
- ❑ hierarchická povaha regionálních procesů
- ❑ jejich relativní uzavřenost v rámci územních celků

- ❑ a) mikroregionální procesy – nejintenzivnější a nejdůležitější vazby mezi městem a zázemím, nositelé: dojíždka za prací a službami
- ❑ otázka stanovení kritické velikosti střediska vymezení sfér vlivu (5 000 ob. má centrum, 14 000 celý mikroregion)

- ❑ Např. Praha – Pacov = největší a nejmenší mikroregiony v ČR

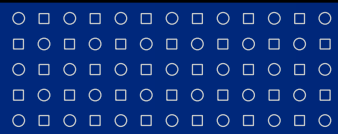
Vztah města a oblasti

- b) mezoregionální procesy – uzavírají se na vyšší prostorové úrovni, zhruba na úrovni krajů
- nedenní dojíždka, migrace, doj. za speciálními střed. školami

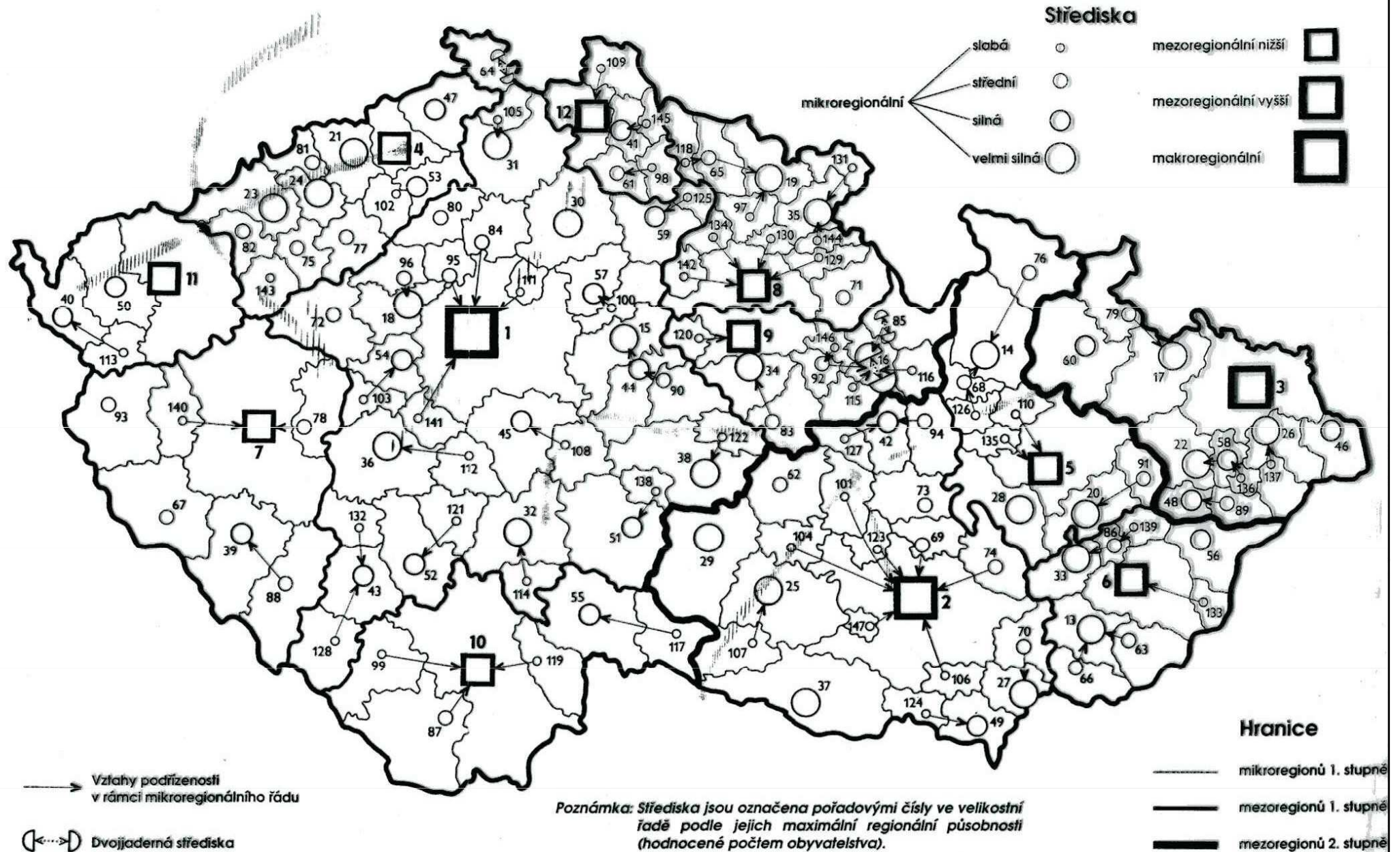
- c) makroregionální procesy – celostátní úroveň, federální státy, spolkové země...
- kulturní, jazyková, politická a ekonomická uzavřenost celků

- d) kontinentální úroveň – ekonomické a politické integrace

- e) globální úroveň – globální města – řídicí funkce ekonomické, politické (burzy, mezinár. instituce...)

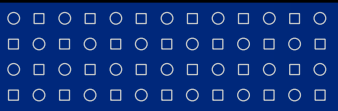
Obr. 1: Sociálněgeografická regionalizace ČR (1991)

Vnitřní struktura města

▣ A) morfologická struktura (půdorys města)

- nepravidelný
- šachovnicovitý
- radiálně koncentrický
- lineární
- ve skutečnosti pro různá časová období ve vývoji města převažují různé půdorysné typy

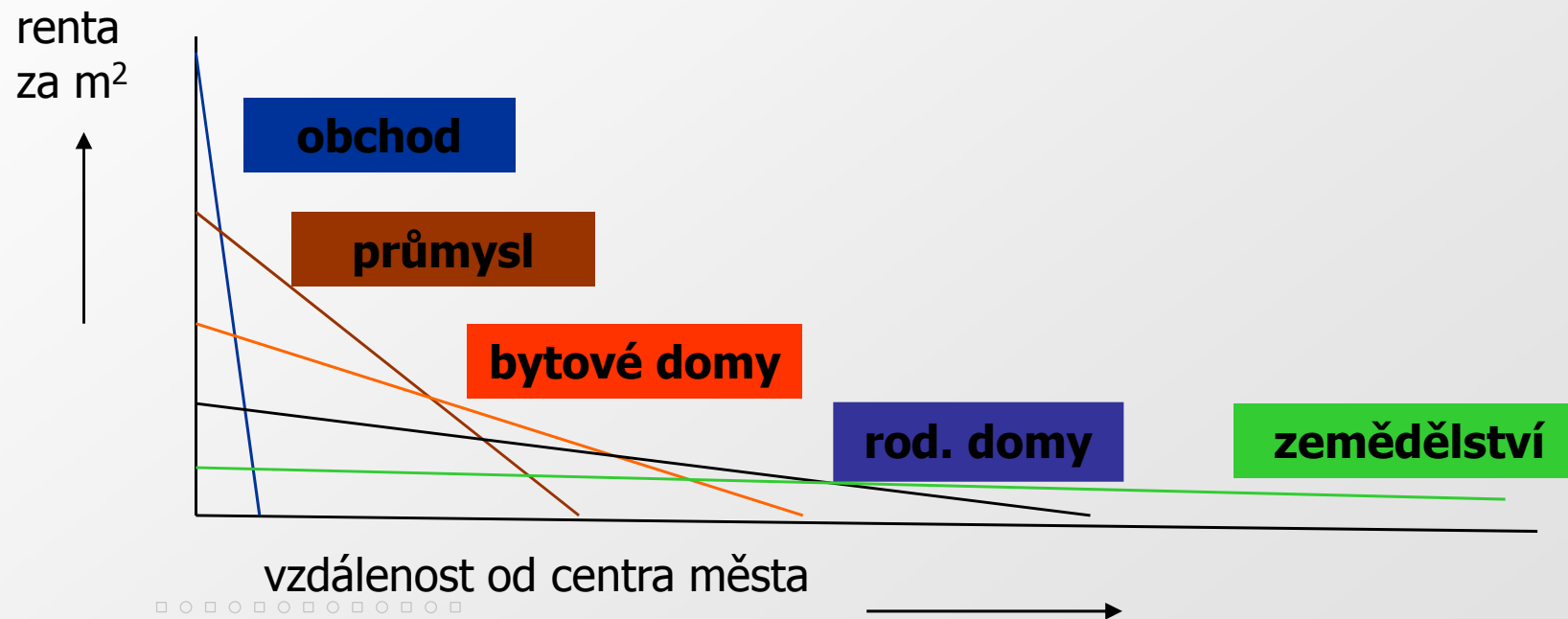
BARCELONA

Barcelona a známá ulice Diagonal (arch. Cerda)

Vnitřní struktura města

- ❏ B) funkční členění města
- ❏ neoklasická land-use teorie: lokalizace jednotlivých funkcí ve městě podle schopnosti platit rentu

Geografie venkova

Vývoj venkovských sídel

- ❏ Raný středověk
 - Na základě starších sídel
 - Centrum kostel (zpravidla vyvýšený)
 - Domy u vodních zdrojů

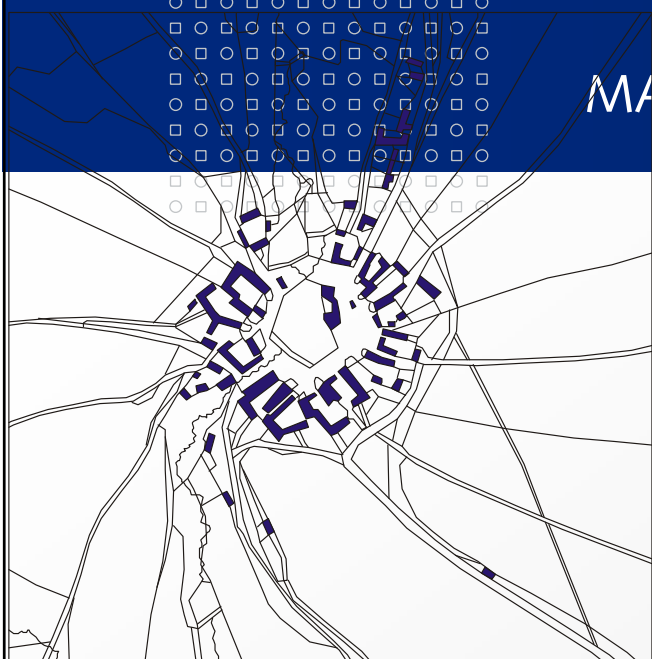
- ❏ Vrcholný středověk

- ❏ 18. a 19. století – většinou geometrický půdorys

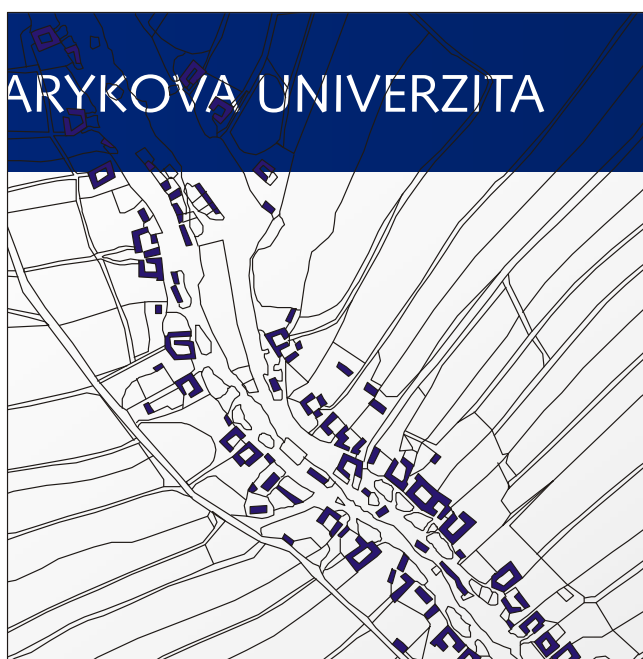
Vrcholný středověk

- ▣ Kolonizace (horské oblasti)
- ▣ Vznikla současná struktura osídlení
- ▣ Semknuté obce
 - Návesní
 - Ulicová
- ▣ Rozptýlené obce (zpravidla bezjasně vymezeného ústředního prostoru)
 - Údolní lánová
 - Seskupení volně stojících usedlostí

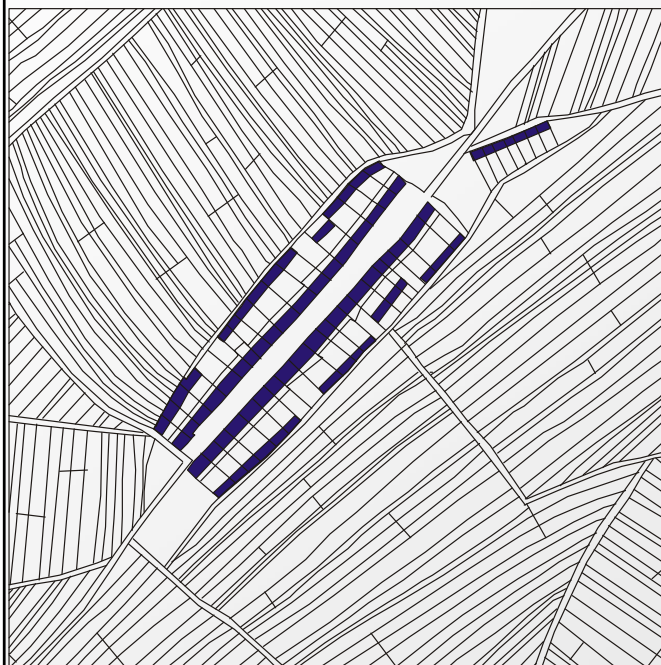
Půdorysné typy vesnic v ČR

lesní návesní ves

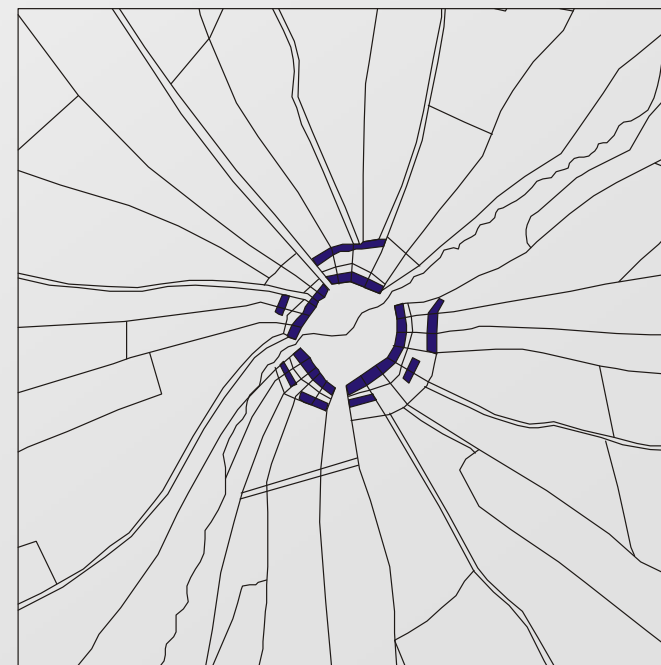
řadová ves

traťová plužina
silniční ves

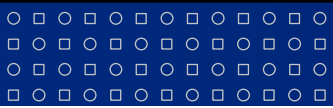
délková plužina
návesní ves

záhumenicová plužina
návesní ves

Typologie českého venkova a perspektivy jeho vývoje

- ❏ Chudé Sudety
- ❏ Bohaté Sudety
- ❏ Oblasti bohatého zemědělství
- ❏ Vnitřní periferie
- ❏ Oblast metropolitního venkova
- ❏ PERSPEKTIVY vývoje podle jednotl. typů
- ❏ nejdůležitější problémy venkova dneška

Vnitřní periferie České republiky v roce 1980

